

TIPURI ȘI VIZIUNI PLASTICE

Dandanache în viziunea
lui Corneliu Baba

Ilustrație de Eugen Taru
la schița „Telegrame”

Brinzovenescu și Farfuridi
văzuți de Mireiile Măiile

C

um poate interveni ilustratorul unui text dramatic în dialogul firesc desfășurat între autorul textului și regizorul care, punând în scenă spectacolul, îi definește vizual fizionomia, cu ajutorul actorilor și al decoratorului? Ce contribuție aduce și asupra căror adevăruri se oprește?

Întrebarea nu are un singur răspuns. În unele privințe, ilustratorul lucrează în direcții similare cu ceilalți colaboratori la realizarea spectacolului, sprijinind traducerea vizuală a textului. Alteori însă completează această muncă, scoțind la iveală și fructificând alte valențe ale textului — nu dramaturgice, ci epice poate, ori lirice, sau filozofice. Spre deosebire de regizor, ilustratorul textului dramatic are în vedere și pe cititorii viitorului, iar în opera de punere în valoare exercitată asupra textului nu uită ceea ce merită să fie adoptat sau trebuie combătut, din experiența cititorilor trecutului.

Avînd exigențe specifice, ilustrația unui text dramatic are totuși în comun cu celelalte sarcina de a fixa, dintre evocările scriitorului, momente, acțiuni și caractere-cheie, în câteva imagini, pe cît de concrete, pe cît de general valabile pentru întreaga operă literară a scriitorului respectiv.

Puțini autori dramatici și scriitori îndeobște au oferit un material de prelucrare atît de vast, de divers și de complex pentru un ilustrator cum a făcut-o I. L. Caragiale. Universul lui dramaturgic atît de încheșat și de unitar, abundînd în situații expresive, clar sesizabile, ascunde într-însul și un neprevăzut de bogat rezervor de imagini plastice. Galeria de caricaturi pe care un bun ilustrator o

poate desprinde din opera lui Caragiale depășește, prin resursele ei revelatorii, pline de perspective, tot ceea ce și cel mai perspicace regizor ar putea realiza în această direcție. Generalizarea și tipizarea în creația ilustratorului lui Caragiale — mai puțin legate de desfășurarea permanentă a fiecărui moment din acțiunea concretă a piesei de teatru — au câteodată șansa unor ecouri mai variate decît pot fi șarjele actorului și ale decoratorului.

În încarnarea actoricească a personajelor lui Caragiale joacă un imens rol caracterizarea prin limbaj. Cum foarte just s-a arătat, realismul critic se manifestă la Caragiale într-o măsură covârșitoare prin limbaj; deci, figura personajului plus limbajul caracterizează tipul social pe care autorul a vrut să-l satirizeze. „Încarnarea“ ilustratorului este lipsită de acest admirabil și inepuizabil instrument de caracterizare — limbajul —, dar nu poate să facă abstracție de el, pentru că în mintea cititorilor, indiferent de lumina în care au privit și au înțeles personajele lui Caragiale, imaginea acestora s-a asociat întotdeauna limbajului lor. De aceea, sarcina ilustratorului, redus la folosirea mijloacelor vizuale, este grea și complexă.

Foarte interesant la ilustrațiile mai vechi ale teatrului lui Caragiale — mă refer la neuitatele litografii de A. Jiquidi — este faptul că viziunea caricaturală grafică a personajelor lui Caragiale premerge viziunea noastră regizorală și actoricească. Înțelegerea fondului de la care pornește caricaturizarea merge la Jiquidi mai în adîncime, pe linia inițială a regiei caragialene, pe linia satirei politice ascuțite, și nu pe cea a răsălmăcirilor bulevardiere, a farsei gratuite, dominantă în concepția regizorală dintre cele două războaie. De altfel, dacă ne îndreptăm privirile înspre trecutul ilustrației românești, observăm un fapt plin de semnificație. Anume că, spre deosebire de ilustratorii mai vechi ai lui Eminescu — un Teșanu de pildă — sau ai lui Coșbuc, mărginiți la un idilism de prost gust, cu totul străini de esența literară a textului ilustrat, ilustratorii lui Caragiale, ajutați de influența salutară a concepției realiste a lui Caragiale asupra regiei operelor sale, au reliefat ceea ce era mai autentic în această operă.

De aceea, în cazul ilustrațiilor la opera lui Caragiale se poate vorbi despre o adevărată continuitate a propriei lui viziuni realiste, fără hiatusuri și întreruperi. Deosebirile care se pot stabili între ilustrațiile lui A. Jiquidi — datînd din deceniul 30 — și cele contemporane (la rîndul lor de-acum eșalonate pe o perioadă de mai bine de zece ani) sînt astfel numai de ordin tipologic artistic. Ele nu ating înțelegerea însăși a substanței ideologice a operei lui Caragiale.

Ilustrația la teatrul lui Caragiale s-a născut în fapt odată cu litografiile lui Jiquidi pentru *O noapte furtunoasă*. Ceea ce s-a publicat anterior în presă au fost schițe întâmplătoare, mai curînd legate de caricaturizarea portretistică a cîte unui actor-interpret decît de ilustrarea operei dramatice și literare a lui Caragiale. Cu Jiquidi intrăm însă într-un ansamblu coerent de imagini vizuale care, fără scăderi sau adaosuri, tînde să lumineze universul de imagini al dramaturgului, revelîndu-i sensurile majore. Practicant asiduu în domeniul graficilor militante, Jiquidi are, ca orice bun desenator satiric, un foarte acut „simț“ al istoriei. El intuieste „culoarea locală“ a unui anume moment istoric — și nu numai în datele exterioare: costum, recuzită, înfățișare, fizionomie —, ci mai ales în expresivitate și gesticulație. El înțelege raporturile dintre momentul „actual“ și momentul din trecut unde a poposit. Astfel, el face în același timp operă de reconsiderare a trecutului și de critică a vremii în care și-a conceput litografiile.

Jiquidi — ca desenator satiric în primul rînd — a reflectat în litografiile *Noptii furtunoase* pozițiile critice înaintate ale epocii sale; opera lui Caragiale i-a oferit în direcția aceasta încă un excelent prilej de a ataca, pornind de la un bogat material de fapte autentice și realități politice naționale, unele trăsături foarte acute ale momentului social-politic din deceniul al patrulea al secolului. Ascuțirea luptei de clasă în această perioadă, corupția aparatului de

stat burghez, imoralitatea claselor exploatare au stat la baza graficii satirice a epocii, în al cărei șir de imagini militante A. Jiquidi a intercalat cu succes ilustrațiile la teatrul lui I. L. Caragiale, vădind astfel conținutul politic nesecat și mereu valabil al criticii marelui nostru dramaturg. Experiența creației combative l-a învățat să vadă și să înțeleagă în esență sensul satirei lui Caragiale, într-un moment în care regia teatrală burgheză extrăgea din această satiră tocmai elementele mai puțin semnificative și îl transforma pe Caragiale într-un autor de vodeviluri trepidante, iar personajele sale, în eroii unui comic de situație, după cum nici efectele comicului verbal nu erau scoase din raza pitorească a „mahalagismelor“ distractive. Populația receptorilor, a agenților electorali și a demagogilor de toate soiurile din caricaturile și desenele satirice ale lui Jiquidi este o continuare firească, numai cu data istorică schimbată, a universului caragialesc.

Chiriac, Jupin Dumitrache, Rică Venturiano apar în litografiile lui Jiquidi nu ca eroii unei comedii bufe, strict izolați în „amuzanta“ lor individualitate, ci ca *tipuri sociale* bine definite, exponenți ai unui moment și ai unei mentalități. Din figurile lor se desprinde cu evidentă ceea ce a făcut din totdeauna gloria caricaturistului de mare talent: o satiră vehementă adresată unui viciu, unei racile sociale, prin intermediul unei figuri omenești precis individualizate, dar ridicată la rangul imaginii generalizate. Pentru aceste merite, ilustrațiile lui Jiquidi la *O noapte furtunoasă* se inserează printre valoroasele realizări ale graficii militante românești dintre cele două războaie.

Ele sînt totuși, prin dinamismul lor „scenic“, la fel de remarcabile ca ilustrații destinate unui text dramatic. Jiquidi vede personajele în mișcare, într-un ansamblu regizat, de gesturi și atitudini expresive. Valoarea artistică a caracterizării se naște din acțiunea reciprocă dintre personaje. Nervul comediei lui Caragiale este astfel prezent, reactualizat în viziunea unui comentator al epocii, plin de aceeași ironie amară care stă și la temelia risului caragialean.

Într-un fel propriu, acest ilustrator a prelungit existența personajelor lui Caragiale, revelînd ceea ce, în opera marelui nostru dramaturg, a depășit în înțelesuri și semnificații momentul pe care ea îl exprima.

Alți ilustratori ai aceluiași dramaturg au scos la iveală, în raport cu tipul propriului lor talent, alte trăsături pe care lectura sau spectacolul nu reușeau să le sublinieze îndeajuns. Fenomenul poate fi urmărit astăzi în lumina ilustrațiilor executate de diferiți artiști la operele lui Caragiale. De pildă Corneliu Baba, portretist prin excelență, ne demonstrează în ilustrațiile pentru ediția din 1952 vocația către individualizare a personajelor lui Caragiale. În viziunea lui Baba, Conu Leonida și Efimița, Cetățeanul turmentat, Agamiță Dandanache sînt portrete în jurul cărora crește o lume de imagini grotești sau în care, prin sarcasm și ironie, pătrunde o notă de bunăvoință. Portretizînd eroii lui Caragiale, Baba generalizează mai puțin decît o face Jiquidi ca desenator satiric; în fața figurilor lui, gîndul nu ne duce niciodată spre noțiunea abstractă a viciului sau cusurului la care s-a oprit dramaturgul. Avem în fața noastră oameni vii pe chipul cărora trăsăturile negative ale epocii s-au transformat în trăsături negative personale, atît de aderențe încît nu mai pot să fie, ca în caricatură, cît de cît, desprinse unele de altele.

Este poate aici un izvor de studiu pentru actori. Interpretarea operei unui dramaturg de dimensiunile lui Caragiale nu este niciodată epuizată. Experiența de viață și cultură, în neconținută îmbogățire, a epocii noastre îngăduie și face necesare adîncirea și permanenta reconsiderare a scriitorilor clasici, în lumina multiplă a creației artistice contemporane de toate genurile.

Alți ilustratori ai lui Caragiale, ca Eugen Taru sau Mihail Gion, provevind din breasla graficienilor cu experiență de caricaturisti, au relevat din creația lui Caragiale elementul dramatic existent și în operele lui narative. Astfel, atmosfera ilustrațiilor lui Taru la „Momente și schițe“, cu toate că se naște din evocarea epocii prin amănunte descrise semnificativ, este o atmosferă „scenică“, în care personajele se ciocnesc și acționează ca în teatru.

La Mihail Gion, acest element scenic nu apare; în schimb, este remarcabilă la el precizia „culorii locale“. Pentru Gion, Caragiale este în primul rând un autor al epocii sale, pe care a cunoscut-o ca nimeni altul.

Concepția realist-socialistă despre ilustrația de carte și despre capacitatea ei de a desprinde, o dată cu sensurile profunde ale operei literare ilustrate, și trăsăturile esențiale ale actualității, ca și pe cele ale viziunii actuale adâncite cu privire la trecutul istoric, a fost și este un prețios imbold în munca acestor ilustratori contemporani ai lui I. L. Caragiale.

Răspîndirca creației dramaturgice a lui Caragiale peste hotare prin publicarea a numeroase traduceri și reprezentarea pieselor sale s-a bucurat și de sprijinul artei ilustrației. Dintre ilustrațiile edițiilor publicate peste hotare, cea mai interesantă este ilustrația semnată de Mireille Mialhe pentru *O scrisoare pierdută*, apărută la Paris în 1953. Cu toate că Mireille Mialhe nu a înțeles în spiritul familiar nouă tipurile lui Caragiale, dîndu-le unora dintre personaje înfățișarea unor figuri comice din romanele lui Dickens, ea a surprins „nervul dramatic“ al momentelor ilustrate și sensul universal etic al satirei caragialene.

Calea este însă abia deschisă pentru artiștii ilustratori care ar putea găsi în opera marelui Caragiale un izvor neistovit de înțelesuri, mereu altele, un univers de observații sugestive. Traduse în imagini, ele ar multiplica și adînci din nou, pentru fiecare generație, mesajul atât de prețios și eficient al acestor nemuritoare creații dramaturgice și literare.

Amelia Pavel

Ilustrații de Aurel Jiquidi la „O noapte furtunoasă“